

DOI:
УДК 343.34

Роман Олійничук,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального права та процесу
Тернопільського національного
економічного університету
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4228-1384>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

Розглянуто забруднення атмосферного повітря. Проаналізовано погляди науковців на правові категорії, які стосуються даного правопорушення. Висвітлено наукові позиції щодо забруднення атмосферного повітря. Зроблено авторський висновок про забруднення атмосферного повітря.

Ключові слова: атмосферне повітря, злочин, ознаки, забруднення атмосферного повітря

Олійничук Р.

Уголовно-правовая характеристика загрязнения атмосферного воздуха

Рассмотрены загрязнения атмосферного воздуха. Проанализированы взгляды ученых на правовые категории, которые касаются данного правонарушения. Освещены научные позиции относительно загрязнения атмосферного воздуха. Сделано авторский вывод о загрязнении атмосферного воздуха.

Ключевые слова: атмосферный воздух, преступление, признаки, загрязнение атмосферного воздуха.

Oliynychuk R.

Criminal law characterization of air pollution

The article deals with air pollution. The views of scholars on the legal categories relevant to this offense are analyzed. Scientific positions on air pollution have been covered. The author made a conclusion about air pollution.

The author notes about the state of atmospheric air in Ukraine, which is very polluted, causing damage to various living systems. Such changes can affect the person directly or indirectly. They can also adversely affect a person, the life of his body, impair both the physical and chemical properties of the objects he uses, the conditions of his rest and distort the person. Significant concern about the state of the atmospheric air is the impact on it of the «thermal effect» in the biosphere, due to the increase of carbon dioxide in the air. It may be difficult or impossible to list thousands of chemical and biological components that poison the atmosphere. Contamination of individual cities of Ukraine has reached critical levels.

The results of the study are an analysis of the current criminal law and the views of scientists on legal categories related to air pollution.

According to the author's position, a more effective way to combat air pollution has been identified.

The article concludes that it is necessary to pay special attention to the meager fines for the crime provided for by Art. 241 of the Criminal Code, in comparison with the public danger and the harm caused by this act, we can conclude that the fight against air pollution will be more effective after the responsibility for air pollution in Ukraine is increased. Cash penalties should be increased for both individuals and entities deliberately polluting the air, groundwater or soil.

The scientific novelty of the article lies in the implementation of a thorough criminal-law characteristic of air pollution.

The practical significance of the results of the study is that the criminal-law characteristics of air pollution can be used in practice to properly qualify a given offense.

Keywords: atmospheric air, crime, signs, atmospheric air pollution.

Постановка проблеми. Велике занепокоєння викликає стан атмосферного повітря в Україні, яке є дуже забруднене. Це завдає шкоди різним живим системам. Такі зміни можуть впливати на людину прямо або опосередковано. Вони також можуть негативно позначатися на людині, життєдіяльності її організму, погіршувати як фізичні, так і хімічні властивості предметів, які вона використовує, умови її відпочинку та спотворювати саму людину. Суттєвої стурбованості з приводу стану атмосферного повітря викликає вплив на нього «теплого ефекту» в біосфері, зумовленого збільшенням вуглекислого газу в повітрі. Мабуть, доволі важко або взагалі неможливо перелічити тисячі хімічних і біологічних компонентів, які отруюють атмосферне повітря. Забруднення окремих міст України досягли критичних рівнів.

Основними забруднювачами повітря в Україні є підприємства чорної металургії, енергетики, вугільної промисловості, хімічної та нафтохімічної промисловості. Однак суттєво впливають також викиди з ТЕЦ та автомобілі, кількість яких щороку зростає. Відтак, найгірший стан атмосферного повітря зафіксовано у столиці.

Щороку по всій Україні в атмосферу виділяється близько 17 млн тонн шкідливих речовин. Згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, забруднення повітря є основним екологічним чинником збільшення захворюваності та смертності в світі. За цим показником вже не один рік лідирує Україна.

В Україні значна частка забруднення атмосферного повітря припадає на стаціонарні джерела викидів. Застаріле обладнання та технології промислових підприємств зумовлюють викиди у катастрофічних обсягах.

Водночас практика має певні проблеми, а деколи й допускає помилки при застосуванні статті 241 Кримінального кодексу України. Удосконалення та реальних змін потребує і саме кримінальне законодавство, що регулює відповідальність за забруднення атмосферного повітря. Саме це свідчить про актуальність дослідження, яке пов'язане із забрудненням атмосферного повітря.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми забруднення атмосферного повітря розглядалися у працях українських вчених, зокрема В. К. Матвійчука, І. О. Харя, В. Ф., Баранівського, Ю. В. Осічнюка та ін. Так, монографічна робота В. К. Матвійчука та І. О. Харя присвячена проблемі забруднення атмосферного повітря в контексті кримінальної відповідальності, досудового слідства та запобігання цього виду злочину [1]. У своєму науковому дослідженні І. О. Харь приділив увагу витокам, історії кримінально-правової охорони атмосферного повітря та сучасному стану цієї проблеми [2]. В. Ф. Баранівський у своїй праці розглядає тенденції реформування системи кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища в країнах світу [3]. Ю. В. Осічнюк дослідив запобігання злочинному забрудненню або іншій зміні природних властивостей атмосферного повітря [4].

Однак, незважаючи на доволі значні наукові здобутки у цьому напрямі, багато аспектів вказаної проблематики, зокрема питання кримінально-правової характеристики забруднення атмосферного повітря все ще малодосліджені та спірні, особливо у їхньому практичному застосуванні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стаття 13 Конституції України вказує на те, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу. Від імені українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією. Кожен громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Власність зобов'язує, вона не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом [5].

Відповідно до ст. 50 Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена [5].

У ст. 1 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» законодавець дає визначення деяких важливих термінів, що стосуються предмета нашого дослідження. У цьому законі наведені нижче терміни вживаються у такому значенні:

– атмосферне повітря – життєво важливий компонент навколишнього природного середовища, це природна суміш газів, що знаходиться за межами жилих, виробничих та інших приміщень;

– охорона атмосферного повітря – система заходів, пов'язаних із збереженням, поліпшенням та відновленням стану атмосферного повітря, запобіганням та зниженням рівня його забруднення та впливу на нього хімічних сполук, фізичних та біологічних факторів;

– забруднення атмосферного повітря – змінення складу і властивостей атмосферного повітря в результаті надходження або утворення в ньому фізичних, біологічних факторів і (або) хімічних сполук, що можуть несприятливо впливати на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища [6].

Ч. 1 ст. 241 КК України передбачає відповідальність за забруднення або іншу зміну природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля. Вказані діяння кара-

ються штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на той самий строк або без такого.

Ч. 2 тієї самої статті передбачає відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки, що карається обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого [7].

Основний безпосередній об'єкт злочину – порядок охорони атмосферного повітря, встановлений з метою збереження, поліпшення та відтворення його стану, раціонального використання для виробничих потреб, відвернення і зменшення шкідливого впливу на атмосферне повітря, а також право людини на сприятливе довкілля. Його додатковим факультативним об'єктом можуть бути життя та здоров'я особи чи інші наслідки.

Предметом злочину є атмосферне повітря – природна суміш газів (кисень, азот, аргон, вуглекислий газ, неон тощо), яка знаходиться у відкритому просторі над територією України.

Об'єктивна сторона полягає у: 1) забрудненні або 2) іншій зміні природних властивостей атмосферного повітря шляхом насичення його зазначеними у ч. 1 ст. 241 речовинами і матеріалами, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або для довкілля.

Спеціальні правила – це нормативи, які встановлюються у галузі охорони атмосферного повітря щодо: а) екологічної безпеки атмосферного повітря; б) граничне допустимих викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря і шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарними джерелами; в) утворення забруднювальних речовин, які виводяться в атмосферне повітря в разі експлуатації технологічного та іншого обладнання, споруд і об'єктів (граничні); г) використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення; д) вмісту забруднювальних речовин у відпрацьованих газах пересувних джерел та шкідливого впливу їх фізичних факторів.

Порушення правил викиду в атмосферу різних забруднювальних речовин і матеріалів може відбуватись шляхом: 1) вчинення діянь, які прямо заборонені природоохоронним законодавством (наприклад, експлуатація очисних установок без фільтрів або з їх несвоєчасною заміною, невикористання контрольної апаратури); 2) недотримання підстав, порядку, обсягу, інтенсивності та інших умов викиду забруднювальних речовин і матеріалів (перевищення нормативів гранично допустимих рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів на атмосферне повітря; викиди забруднювальних речовин без дозволу спеціально уповноважених державних органів; залпове скидання чи випуск забруднювальних речовин замість регулярного, без використання розсіювальних пристроїв тощо).

У цьому складі злочину терміни «забруднення» та «інша зміна природних властивостей» одночасно позначають і діяння, і суспільне небезпечні наслідки.

Забруднення – це надходження в атмосферне повітря або утворення у ньому шкідливих (забруднюючих) речовин у концентраціях, які перевищують встановлені державою екологічні нормативи. Інша зміна природних властивостей – це негативне відхилення від оптимального стану атмосферного повітря в частині його фізичних, хімічних та біологічних властивостей, що негативно впливає на здоров'я людини і довкілля. Отруєння повітря є формою екоциду (ст. 441).

Злочин є закінченим з моменту, коли внаслідок забруднення або іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря створено небезпеку для життя, здоров'я людей або для довкілля.

Суб'єкт злочину – спеціальний працівник підприємства, установи, організації, у зв'язку з діяльністю якого відбуваються забруднення чи інша негативна зміна атмосферного повітря і на якого покладено правовий обов'язок дотримуватись спеціальних правил з приводу забезпечення чистоти й оптимального стану атмосферного повітря.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною або необережною формами вини.

Кваліфікаційними ознаками злочину (ч. 2 ст. 241) є спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків [8].

Одна з причин низької частки притягнення до кримінальної відповідальності за забруднення атмосферного повітря, на думку І. О. Харя, полягає в тому, що органи нагляду за станом атмосферного повітря, а також правоохоронні органи не завжди ведуть точний облік порушників. І як наслідок, особа, яка повторно вчинила забруднення атмосферного повітря, але в іншому регіоні, не притягується до кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 241 КК України, оскільки не розуміють на практиці ознак, за якими проведена криміналізація цього діяння в частині першій цієї статті. Цю прогалину слід негайно усунути. Така інфор-

мація має бути централізованою, оскільки якщо не здійснювати такі обліки і не боротися з цим злом більш суворими методами, то протизаконні діяння матимуть імідж безкарності і призведуть до забруднення атмосферного повітря та настання наслідків, передбачених ч. 2 ст.241 КК України [9].

Висновки. Звертаючи особливу увагу на мізерні штрафи за злочин, передбачений ст. 241 ККУ, порівняно із суспільною небезпекою та заподіяною шкодою цього діяння, можна зробити висновок, що боротьба із забрудненням атмосферного повітря буде більш ефективною після того, як посиляться відповідальність за забруднення повітря на території України. Необхідно збільшити грошові штрафи щодо фізичних та юридичних осіб, які навмисно забруднюють повітря, підземні води чи ґрунт.

За станом на 05.11.2019 р. група нардепів зареєструвала проєкт «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою збереження довкілля». Йдеться про посилення відповідальності не лише за спалення сміття чи трави, а й за забруднення атмосферного повітря в принципі. Методи захисту екології стандартні: підвищити штрафи, що накладаються за забруднення атмосферного повітря, порушення вимог пожежної безпеки та самовільне випалювання сухої рослинності або її залишків. Якщо раніше забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля, каралися штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, то згідно із законопроектом пропонується збільшити розмір штрафів від тисячі восьмисот до трьох тисяч шестисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на той самий строк або без такого.

Список використанх джерел

1. Матвійчук В. К., Харь І. О. Забруднення атмосферного повітря: кримінальна відповідальність, досудове слідство та запобігання : монографія. Київ : Національна академія управління, 2013. 272 с.
2. Харь І. О. Витоки, історія кримінально-правової охорони атмосферного повітря та сучасний стан проблеми. *Юридична наука. Серія кримінальне право*. 2011. №3. С. 152-157.
3. Баранівський В. Ф. Тенденції реформування системи кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища в країнах світу. *Юридична наука. Серія : Кримінальне право*. 2015. № 8. С. 68–78.
4. Осічнюк Ю. В. Запобігання злочинному забрудненню або іншій зміні природних властивостей атмосферного повітря. *Юридична наука. Серія : Кримінальне право*. 2016. № 2(56). С. 132–141.
5. Конституція України : станом на 21.02. 2019 р. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 26.11.2019).
6. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16 жовтня 1992 року № 2707-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12> (дата звернення: 26.11.2019).
7. Кримінальний кодекс України: станом на 18.10.2019. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2341-14> (дата звернення: 27.11.2019).
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. URL : <http://www.pravoznavec.com.ua/books/162/12622/28/#chapter> (дата звернення: 27.11.2019).
9. Харь І. О. Кримінально-правова охорона атмосферного повітря : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. 192 с.

References

1. Matviychuk, V. K., & Khar, I. O. (2013). *Zabrudnennya atmosfernoho povitrya: kryminalna vidpovidalnist, dosudove slidstvo ta zapobihannya* [Air pollution: criminal liability, pre-trial investigation and prevention]. Kyiv: National Academy of Management [in Ukrainian].
2. Khar, I.O. (2011). Vytoky, istoriya kryminal'no-pravovoyi okhorony atmosfernoho po-vitrya ta suchasnyy stan problem [Origins, history of criminal law protection of atmospheric air and current state of the problem]. *Yurydychna nauka. Seriya kryminal'ne parvo – Legal Science. The series is criminal law*, 3, 152–157 [in Ukrainian].
3. Baranivskyy, V. F. (2015). Tendentsiyi reformuvannya systemy kryminalno-pravovoyi okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovishcha v krayinakh svitu [Tendencies of reforming the system of criminal legal protection of the environment in the countries of the world]. *Yurydychna nauka. Seriya kryminal'ne parvo – Legal Science. The series is criminal law*, 8, 68–78 [in Ukrainian].

4. Osichnyuk, Yu. V. (2016). Zapobihannya zlochynnomu zabrudnennyu abo inshiy zmini pryrodnykh vlastyvostey atmosfernoho povitrya [Prevention of criminal pollution or other alteration of the natural properties of atmospheric air]. *Yurydychna nauka. Seriya kryminal'ne parvo – Legal Science. The series is criminal law*, 2(56), 132–141 [in Ukrainian].
5. *Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine]*. (n.d.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> [in Ukrainian].
6. *Pro ohoronu atmosfernoho povitria: Zakon Ukrainy [On the Protection of Atmospheric Air: Law of Ukraine]*. (n.d.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12> [in Ukrainian].
7. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]*. (n.d.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2341-14> [in Ukrainian].
8. *Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]*. (n.d.). Retrieved from <http://www.pravoznavec.com.ua/books/162/12622/28/#chapter> [in Ukrainian].
9. Khar, I. O. (2011). *Kryminalno-pravova okhrona atmosfernoho povitrya [Criminal law protection of atmospheric air]*. Kyiv: National Academy of Management [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.12.2019.